

Иван Јордовић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за историју
 ivanjordovic@yahoo.de

Оригиналан научни рад
 примљено: 15. април 2012
 прихваћено: 1. октобар 2012

ПЛАТОНОВА КРИТИКА ДЕМОКРАТСКОГ КОНЦЕПТА СЛОБОДА ДА СЕ РАДИ ШТА СЕ ХОЋЕ

Сажетак: У раду се на примеру дијалога *Горгија* и *Држава* разматрају главне одлике демократског концепта *слобода да се ради шта се хоће* и његова улога у Платоновој критици демократије.

Кључне речи: демократија, *слобода да се ради шта се хоће*, Атина, Платон, *Горгија*, *Држава*.

Један од најутицајнијих доприноса хеленског генија модерној цивилизацији јесте идеја демократије. Без обзира на то што су конципирали идеју демократије, или можда управо зато, Хелени спадају међу најоштрије критичаре владавине народа. Међу античким мислиоцима се у том погледу посебно истиче Платон. Њему, али и другим критичарима демократије, нарочит трн у оку била је демократска идеја слободе.¹ Платон показује да су Хелени слободу још више него једнакост, што се данас може чинити чудним, сматрали главним обележјем демократије. У дијалогу *Држава* се, тако, може чути следећи став: „А шта она сматра највећим добром? / Слободу – одговорих. – Могао си чути како је то најлепше у демократској држави и да ономе ко је по природи слободан једино ради тога и вреди да живи у њој.“² Да су Хелени слободу појмили као нешто што је првенствено својствено демократији може се тиме објаснити да је ова идеја у историји човечанства први пут у Атини и то у доба демократије постала једно од основних начела и највиших идеала неког државног уређења. Модерне студије показују да је до тога дошло зато што су се преплитали утицаји три чинилаца: пад

¹ Arist. Pol. 1317a40-1317b2; K. A. Raaflaub, *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, Chicago – London 2004, 203-243; 247-249.

² Pl. Resp. 562b (прев. А. Вилхар – Б. Павловић). Аристотел је још изричитоји: „Основни принцип демократског државног уређења јесте слобода. Обично се тако мисли као да је то једино државно уређење у коме грађани уживају слободу, јер је слобода кажу, циљ сваке демократије.“ (Arist. Pol. 1317a 40 – 1317b 2; прев. Љ. Црепајац).

тираниде Пејсистратида, ратови са Персијом и успон демократије.³ У којој мери је слобода сматрана демократском вредношћу види се по томе што је критичари владавине народа никада нису прогласили за један од својих главних идеала.⁴

Демократе, али и њихови противници, слободу су доводили у изравну везу са три вредности, односно вредносне представе.⁵ Прва је била *једнако право говора* (*isēgoria*), што је значило да сваки грађанин има једнако право да изрази своје мишљење у политичким питањима. Друга је била да се *све отворено и без увијања и зазирања каже* (*parrhēsia*) и она је допуњавала исегорију.⁶ Треће обележје демократског поимања слободе било је *живети како се жели*, односно *радити шта се хоће*, и оно је нарочито често било предмет најоштрије осуде противника демократије.⁷

По демократама слобода да се *живи како се жели*, односно *ради шта се хоће* није значило слободу да се безобзирно крше писани и неписани закони, већ само слободу од угњетавања и туђег мешања у лични живот. Присталице уређења у којима би власт била у рукама елите ово су питање сагледавали из сасвим супротног угла. За њих је било незамисливо да било који „добри“ поредак не подразумева и начин живота са тачно одређеним правилима и одређеном хијерархијом које се морају поштовати. Зато су они на могућност да свако живи и ради како хоће гледали као на одбацивање свих ограничења које неминовно доводи до растакања не само политичког уређења, него и целокупног душтвеног поретка. Због тога је Платон рекао: „Зар није јасно и то да ће у почетку у држави бити све дозвољено и да ће свуда владати слобода и могућности да свако ради у њој шта хоће?“⁸, док је Аристотел изнео следећу мисао: „Корисна је ствар бити зависан од других и не моћи све радити по својој вољи. Јер претерана слобода да свако ради шта хоће неће бити у стању да задржи зло које постоји у сваком човеку.“⁹

---

³ Вид. Raaflaub, *Discovery*, 58-101.

⁴ Исто, 238-247.

⁵ Исто, 230ff.; К. А. Raaflaub, *Democracy, A Companion to the Classical World* (уп. К. Н. Kinzl), Malden (Mass.) – London 2006, 398; Вид. Raaflaub, *Discovery*; J. Ober, *Mass and Elite in Democratic Athens. Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*, Princeton 1989, 296ff.; вид. и К. Марицки Гађански, *Демократија у антици – а данас?*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 19, 1990, 21-28, пос. 24f.

⁶ Pl. Grg. 461d-e (прев. М. Драшковић – А. Вилхар); вид. J. Dalfen, *Gorgias, Übersetzung und Kommentar*, у: E. Heitsch und W. Müller (уп.), *Platon Werke: Übersetzung und Kommentar*, Bd. VI 3, Göttingen 2004, 231; E. R. Dodds, *Plato: Gorgias. Revised Text with Introduction and Commentary*, Oxford 1959, 222; A. Saxonhouse, *Free Speech and Democracy in Ancient Athens*, Cambridge 2006, 86ff.

⁷ Arist. Pol. 1317b11; 1319b30. Искрпан преглед и анализу концепта *слобода да се ради шта се хоће* и његових различитих видова изражавања (*могућност да се ради шта се хоће*, *радити шта се хоће*, *живети како се жели* итд.) даје Т. Morawetz, *Der Demos als Tyrann und Banause. Aspekte antidemokratischer Polemik im Athen des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Frankfurt am Main 2000; упор. и К. А. Raaflaub, *Zum Freiheitsbegriff der Griechen. Materialien und Untersuchungen zur Bedeutungsentwicklung von ἐλευθερος/ἐλευθερία in der archaischen und klassischen Zeit*, Soziale Typenbegriffe im alten Griechenland und ihr Fortleben in den Sprachen der alten Welt, Bd. 4, (уп. E. Ch. Welskopf), Berlin 1981, 283f.; 333f.

⁸ Pl. Resp. 557b (прев. А. Вилхар – Б. Павловић).

⁹ Arist. Pol. 1318b 38 – 1319a 1 (прев. Љ. Црепајац).

Концепт *могућност да се ради шта се хоће* настао је као производ антидемократске полемике средином 5. века пре Христа. Веома је карактеристично да се он тада појавио, како показују Ајсхилов *Оковани Прометеј* и Софоклов *Ајант* и *Антигона*, како би као тиранску власт денунцирао нову унутрашњу и спољнополитичку моћ атинског демоса.¹⁰

На ову антидемократску полемику су прилично брзо реаговале присталице владавине демоса. Они, с једне стране, ову вредносну представу преиначиле у један од стубова демократског концепта слободе.¹¹ Снагу и дуготрајност одјека овог процеса најбоље одражава Аристотелова *Политика*, у којој се поред једнакости, *радити како се хоће* дефинише као темељ демократске слободе.¹² Периклова *Надгробна беседа* је, по свему судећи, најупечатљивији доказ ове промене демократског схватања слободе и у њој се може уочити још једна важна тенденција: добровољно ограничавање те исте слободе. Перикле тако, непосредно после навођења овог концепта, наглашава да он ни на који начин не сме да умањи осећај страхопоштовања према представницима државне власти, као и писаним и неписаним законима.¹³ Ово нагињање ка самоограничавању, односно потискивање у позадину *слободе да се ради шта се хоће* у односу на поштовање закона, појављује се и у судским беседама у 4. веку пре Христа.¹⁴

С друге стране, демократе су тираниду, односно све што се сматрало супротним од демократије доводили у везу с овим концептом. Тако је у *Уставној дебати* код Херодота, *радити што се хоће* наведено је као атрибут самодршца који истовремено исказује хибрис, завист и све могуће телесне пороке. Овај концепт се, надаље, изједначава са оптужбом да тиранин никоме не полаже рачун, чиме је наглашено одступање од типично демократског *euthyna* поступка.¹⁵ Ако је Велики краљ, по грчком схватању, био тиранин *par excellence*,¹⁶ онда је Камбиз, по

¹⁰ Aesch. PV 938-942; Soph. Aj. 1081-1086; Ant. 499-508; вид. Morawetz, *Demos*, 49-101; пос. 56-69; 76-81.

¹¹ Thuc. 2.37,3; упор. и Ps. Xen. Ath. Pol. 2,17; Eur. IA 330; Ar. Nub. 439-456; Lys. 491-492; Xen. Hell. 1,7,12; вид. Morawetz, *Demos*, 101-131; пос. 101-114.

¹² Arist. Pol. 1310a 31-34; 1317a 39-b14; 1319b 27-30, вид. Morawetz, *Demos*, 49-56.

¹³ Thuc. 2.37,2-3; вид. Morawetz, *Demos*, 105-106; упор. и N. Loraux, *The Invention of Athens. The Funeral Oration in the Classical City*, Cambridge (Mass.) – London 1986, 183-185; H. Diller, *Freiheit bei Thukydides als Schlagwort und als Wirklichkeit*, Thukydides (yp. H. Herter), Darmstadt 1968, 654-656.

¹⁴ Demosth. or. 23,67; 21,170; 25,24-25; 51,15; 59,88; 26,9. То је утолико важније што су судови, како Т. Моравец указује, били прилично неприкладно место за истицање ове паролe као једне од главних одлика демократске слободе; вид. Morawetz, *Demos*, 144.

¹⁵ Hdt. 3.80,3; вид. Morawetz, *Demos*, 71; 74. За *euthyna vudu* M. Ostwald, *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law. Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*, Berkeley - Los Angeles 1986, 40-42; D. Haßkamp, *Oligarchische Willkür – demokratische Ordnung. Zur athenischen Verfassung im 4. Jahrhundert*, Darmstadt 2005, 94-95; M. H. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes. Structure, Principles and Ideology*, Oxford – Cambridge (Mass.) 1991, 222-224.

¹⁶ Уп. H. Berve, *Die Tyrannis bei den Griechen*, Bd. I-II, München 1967, 193; 625f.; H. Sonnabend, *Geschichte der antiken Biographie. Von Isokrates bis zur Historia Augusta*, Darmstadt, 2003, 24; R. Bichler, *Die „Reichsträume“ bei Herodot: Eine Studie zu Herodots schöpferischer Leistung und ihre quellenkritische Konsequenz*, Chiron 15, 1985, 125-147; R. Bichler, *Herodots Welt. Der Aufbau der Historie am Bild der fremden Länder und Völker, ihrer Zivilisation und ihrer Geschichte*, Berlin 2000, 275ff.; 282ff.; D. Lateiner, *The Historical Method of Herodotus*, Toronto 1989, 163-186; K. H. Waters, *The Purpose of Dramatisation in*

Херодоту, у себи објединио све најгоре тиранске особине.¹⁷ Концепт *радити шта се хоће* се код Камбиза јавља у оквиру приказа његових најгорих светогрђа и злодела, у време када је, по речима Херодота, већ био умно поремећен.¹⁸ Када Камбиз, наине, више није био у стању да обузда своју „љубав“ према рођеној сестри он се обратио краљевским судијама с питањем да ли постоји закон који би дозволио да ожени сестру. Добија одговор да такав закон не постоји, али да постоји *пóтос* који Великом краљу дозвољава да *ради шта хоће*.

Тенденција да се *радити шта се хоће* идентификује са самовољом и антидемократским поступцима посебно добија на снази после тираниде „Тридесеторице“. У судским говорима из 4. века пре Христа овакво повезивање је нарочито омиљено. У беседи Лисије из 399. године пре Христа *могућност да се ради шта се хоће* чак се неколико пута наводи у вези са режимом „Тридесеторице“.¹⁹ Демостен у свом говору *Против Андриотиона* упоређује његове прекршаје с прекршајима „Тридесеторице“, док концепт користи како би описао врхунац Андриотионових недела и осиноности.²⁰ Демостен поступа по истом принципу и у беседи *Против Тимотеја*.²¹ Чак се Ксенофонт, који засигурно није био продемократски настројен није успео сасвим одупрети овом демократском топосу. У супротном би се тешко могло објаснити зашто управо за овим концептом посеже, како би подвукао тиранску природу режима „Тридесеторице“.²²

Демократско поимање *слободе да се ради шта се хоће* поседује, дакле, лице и наличје: позитивно лице које је демократско и које подразумева потчињавање владавини закона, и негативно наличје, које је тиранско-олигархијско и које репрезентује режим самовоље.

Међутим, ни антидемократе нису у међувремену мировале, при чему је поистовећивању концепта *слобода да се ради шта се хоће* са самовољом мноштва нову снагу посебно удахнуо Аргинушки скандал. Овај судски процес представља уједно највећи и најпознатији дебакл концепта *слобода да се ради шта се хоће*, јер је представу било каквог везивања за важеће законе ставио у исту раван са ограничавањем суверенитета демоса: Ксенофонт описује реакцију мноштва у

Herodotos, Historia 155, 1966, 168; S. Borzsák, *Persertum und griechisch-römische Antike. Zur Ausgestaltung des klassischen Tyrannenbildes*, *Gymnasium* 94, 1987, 289-297; G. Walser, *Zum griechisch-persischen Verhältnis vor dem Hellenismus*, *Historische Zeitschrift* 220, 1975, 531ff.; 536ff.

¹⁷ То јасно проистиче из околности да је Камбиз једини легитимни персијски краљ који је у *Уставној дебати* означен као тиранин и то управо у Отановом говору (Hdt. 3.80,2); вид. I. Jordović, *Anfänge der Jüngerer Tyrannis. Vorläufer und erste Repräsentanten von Gewaltherrschaft im späten 5. Jahrhundert v. Chr.*, Frankfurt am Main 2005, 145 нап. 80; 163 нап. 203; упор. и J. M. Alonso-Núñez, *Die Verfassungsdebatte bei Herodot*, *Politische Theorie und Praxis im Altertum*, (уп. W. Schuller), Darmstadt 1998, 23; H. R. Immerwahr, *Form and Thought in Herodotus*, Chapel Hill 1966, 169.

¹⁸ Hdt. 3.31,3-6; пос. 4; умно поремећен Hdt. 30,1; 33. То, такође, посредно произлази из *Уставне дебате*, пошто се у њој, непосредно пре него што је *радити шта се хоће* истакнуто као одлика тиранина, Камбиз окарактерисан као владар којим је хибрис потпуно овладала. (Hdt. 3.80,2-4).

¹⁹ Lys. or. 25,1-3; 30-35; пос. 31-33; вид. Morawetz, *Demos*, 136-137.

²⁰ Demosth. or. 22,47-56; вид. Morawetz, *Demos*, 138-139.

²¹ Demosth. or. 24,75-76; вид. Morawetz, *Demos*, 139-140.

²² Xen. Hell. 2.3,13; 21 упор. и 2.3,16; 4,1; вид. Morawetz, *Demos*, 134-136. У вези са тиранском природом режима Тридесеторице вид. Jordović, *Anfänge*, 169-214.

Народној скупштини када се неколико Атињана усудило да се супротстави предлогу да се за све стратеге донесе заједничка пресуда: „али је већина повикала да ће бити зло ако неко не пусти народ да ради шта хоће.“²³

Платон у својој критици демократије се није једноставно вратио на најраније антидемократско тумачење концепта *слобода да се ради шта се хоће*. Уместо тога, преузео је суштинске елементе продемократског поимања ове вредносне представе да би је уз њихову помоћ претворио у сушту супротност. Два Платонова дијалога су у том погледу барочито корисна: *Горгија* и *Држава*.

Важност коју Платон придаје концепту *слобода да се ради шта се хоће* огледа се у томе што је он у другом делу *Горгије* главни предмет критике.²⁴ Пол, Горгијин ученик, током свог разговора са Сократом износи тезу о изванредној моћи ретора, по којој говорници имају подједнако велику моћ као тирани, јер могу да *раде шта хоће*.²⁵ Да се не ради о случајној подударности са концептом *слобода да се ради шта се хоће* постаје очито по томе што то након тога постаје једно од средишних питања дискусије.²⁶ У том смислу ништа мање није важно то што Платон Полово гледиште да ретор, односно тиранин, *ради шта хоће* посредно асоцира са два највећа дебакла постперикловске демократије – Аргинушким процесом и Сицилијанском експедицијом.

Иако Аргинушка афера никада није изричито споменута више околности указују да да Платон у разговору између Пола и Сократа на њу алудира. Прво, када Пол по други пут Сократу пребаци да са својим тврђењима стоји у контрадикцији са свим људима, овај се брани чињеницом да није политичар. У прилог томе наводи да се у време када је био притан, а његова фила председавала већем Пет стотина, није разумео у спровођење гласања.²⁷ Из Платонове *Апологије* и Ксенофонових дела сазнаје се да под тим гласањем треба разумети осуду на смрт стратега, који су заповедали у бици код Аргинуза 406. године пре Христа.²⁸ Друго, околност да су током Аргинушке афере незаконито погубљени стратеги и да забрањено смрћу свима који се противе вољи демоса доводи до тога да се концепт *слобода да се ради шта се хоће* без потешкоће може почети да интерпретира као *убити кога се хоће*,

²³ Xen. Hell. 1.7,12 (прев. М. Душанић). За овај концепт код Ксенофонта вид. Morawetz, *Demos*, 114-131.

²⁴ Pl. Grg. 461b-481b. У погледу учења о праву јачег вид. И. Јордовић, *Историјски корени учења о праву јачег*, АНАЛИИ Правног факултета у Београду, број 2, година LVII, 2009, 212-228.

²⁵ Pl. Grg. 466b-e. Пол не отвара овде једну потпуно нову тему, будући да је већ Горгија истакао моћ говорника (Pl. Grg. 452d; 513a-b); вид. Dalfen, *Gorgias*, 144; 188f. Да се путем осуде реторике врши критика начина функционисање демократије вид. Н. Yunis, *Taming Democracy. Models of Political Rhetoric in Classical Athens*, Ithaca - London 1996, 119-160; J. Ober, *Political Dissent in Democratic Athens*, Princeton 1998, 190-213.

²⁶ Pl. Grg. 466d-468e.

²⁷ Pl. Grg. 473e-474a.

²⁸ Pl. Ap. 32b; Xen. Mem. 1.1,18; 4.4,2; Hell. 1.7,15; вид. Dodds, *Gorgias*, 247; E. de Strycker, *Plato's Apology of Socrates. A Literary and Philosophical Study with a Running Commentary. Edited and completed from the Papers of the Late E. de Strycker by S. R. Slings*, Leiden 1994, 161-163; 344-345; E. Heitsch, *Apologie des Sokrates, Übersetzung und Kommentar*, Platon Werke: Übersetzung und Kommentar, Bd. I 2 (уп. E. Heitsch, W. Müller), Göttingen 2002, 131-134; M. C. Stokes, *Plato: Apology, With an Introduction, Translation and Commentary*, Warminster 1997, 155-156.

управо како и Пол у *Горгији* то стално изнова чини.²⁹ Треће, Аргинушки процес представља најбољи пример за Сократово становиште у *Горгији* да тиранин, односно властодржац, не чини оно што заиста хоће, иако може да убије и протера кога год хоће.³⁰ Наиме, убрзо након што су стратеги били погубљени, Атињани су се покајали због своје раније пресуде и донели су одлуку да се изведу пред суд особе које су поднеле захтев да се стратеги казне, јер су народ довеле у заблуду.³¹ Четврто, Сократ је на крају био једини који се подигао против кршења права и кога нису уплашиле ни најоштрије претње.³² Платон на тај начин даје додатну тежину Сократовом ставу у разговору са Полом – да му је мишљење гомиле небитно и да је вршење неправде горе од трпљења неправде.³³

Платон концепт *слобода да се ради шта се хоће* намерно доводи у везу са највећим неуспесима атинске демократије, што се може закључити и из навођења Никије као неког ко ће потврдити Полово гледиште. Никија у свом говору код Тукидида, непосредно пред потпуно уништење атинске војске на Сицилији, покушава да своје духом клонуле суграђане подстакне на борбу, подсећајући их да је њихова отаџбина најслободнија на свету и да у њој у свакодневном животу нема присиле.³⁴ Никија, додуше, при томе не изриче *expressis verbis* парола *слобода да се ради шта се хоће*, али ипак користи представу која јој у целисти одговара.³⁵ Упадљиво је да се баш Никија, који је од свих тадашњих атинских политичара био најмање склон бескрупулозној етици силе, позива на идеале Периклове *Надгробне*

---

²⁹ Pl. Grg. 466b-d. Да демос конфискује приватну имовину, протерује и убија је општи топос антидемократске критике (Pl. Ar. 30c-d; Cri. 46c; Resp. 565e-f; Ps. Xen. Athen. Pol. 1,14). Оснивач персијског царства Кир Велики током похода против Масагета огрешава се о богове и обзнањује тежњу ка безграничној експанзији (Hdt. 1.189; 1.206-207); упор. Bichler, *Welt*, 267. Кир верује да је изнад свих људи и посебно срећан (Hdt. 1.204,4); упор. Bichler, 2000, 267; W. Marg, 'Selbstsicherheit' bei Herodot, Herodot. Eine Auswahl aus der neueren Forschung (уп. W. Marg), Darmstadt 1982³, 296. Када је хибрис потпуно обузела Кира Великог и када показује карактер тиранина, он је оптужио Дарија, каснијег обновитеља Персијског царства, да кује заверу против њега. У тој ситуацији Хистасп, отац Даријев, одговорио је Киру да, пошто је Персијанце учинио слободним и господарима, може са његовим сином *да ради шта хоће* (Hdt. 1.209,3-4; 210). *Radumtū ūta se hoče* овде значити и убити; упор. S. Hornblower, *The Old Oligarch (Pseudo-Xenophon's Athenaion Politeia) and Thucydides. A Fourth-Century Date for the Old Oligarch?*, Polis & Politics. Studies in Ancient Greek History. Presented to Mogens Herman Hansen on his Sixtieth Birthday, August 20, 2000 (уп. P. Flensted-Jensen, Th. H. Nielsen, L. Rubinstein), Copenhagen 2000, 367; 383 нап. 30.

³⁰ Pl. Grg. 466c-468e.

³¹ Xen. Hell. 1.7,35; Diod. Sic. 13.103,2; Arist. Ath. Pol. 34,1; Платон на то указује индиректно у *Одбрани Сократовој* када Сократ каже да је суђење било противзаконито и да се целокупан демос касније уверио у то (Plat. Apol. 32b).

³² Xen. Hell. 1.7,9-15; упор. E. de Strycker, *Historische Zeugnisse über Sokrates*, Der historische Sokrates (уп. A. Patzer), Darmstadt 1987, 332-339; 344.

³³ Pl. Grg. 469b-c.

³⁴ Thuc. 7.69,2; вид. Morawetz, *Demos*, 115-116, пос. нап. 250; Raaflaub, *Freiheitsbegriff*, 222.

³⁵ Вид. Morawetz, 2000, 115-116; Raaflaub, *Freiheitsbegriff*, 222; Raaflaub, *Discovery*, 189; упор. и A. W. Gomme, A. Andrewes, K. J. Dover, *A Historical Commentary on Thucydides*, Vol. IV, Oxford 1970, 446; J. de Romilly, *Thucydides and Athenian Imperialism*, London 1963, 80 нап. 2.

beseđe.³⁶ Тако се с једне стране налази Никија и тренутак највећег пораза атинске *archē*, док је с друге стране Перикле и врхунац атинске моћи. На тај начин је предочено да су Периклови идеали услед безизлазне ситуације у којој се налази атинска војска постале празне речи, што славни историчар и сам истиче.³⁷ Тукидидова иронија, која при том избија на површину и коју је немогуће превидети, недвосмислено сугерише да Платон не корача новим стазама, као и да навођење Никије није сасвим случајно.³⁸

Из свега наведеног произлази да Платон путем оповргавања Полове тезе о изванредној моћи ретора – пошто могу као тирани *да раде шта хоће*, врши осуду демократског концепта *слобода да се ради шта се хоће*. Али, Платон се не зауставља на томе. То проистиче из чињенице да дијалог *Горгија* сачињавају три мање дискусије (Горгија – Пол – Каликле) током којих долази до постепеног заостравања ставова Сократових саговорника у смеру бескрупулозног размишљања у категоријама чију кулминацију представља Каликлово учење о праву јачег.³⁹ То наводи на закључак да је по Платону концепт *слобода да се ради шта се хоће* један од темеља учења о праву јачег чији је идеал тиранија.

На извођење оваквог закључка наводи и Платонов приказ демократије у *Држави* као пандемонијума неконтролисаних слобода. По том приказу демократија омогућава да су сви грађани у почетку слободни и да је читав полис испуњен слободом, слободом говора, као и да *свако може да ради шта хоће*.⁴⁰ Слобода уопште, и *слобода да се ради шта се хоће*, имају за последицу да под демократијом свако може да уреди свој живот по сопственом нахођењу, као и да владају равноправност и одсуство присиле, а не право. У таквом уређењу живе најразличитији карактери, влада шаренило обичаја и оно само личи на шарено одело.⁴¹ Из жеђи за потпуном слободом развија се разуданост која доводи до

---

³⁶ Thuc. 2.37,2: „Али не само што смо толерантни у јавном животу, него смо такви и у погледу сумњичавости у нашим међусобним односима у свакодневном животу; јер ми се не љутимо на свога ближњег ако нешто учини из свог личног задовољства и не гледамо га због тога попреко, што, додуше, никоме не шкоди, али није пријатно за око.“ (прев. Д. Обрадовић); вид. Н. Flashar, *Der Epitáphios des Perikles. Seine Funktion im Geschichtswerk des Thukydides*, Sb. Akad. Wiss., Phil.-hist. Klass. Heidelberg, 1969, 51f.; Т. Rood, *Thucydides. Narrative and Explanation*, Oxford 2004, 193-201; пос. 193f.; 198; НСТ, IV, 446; Morawetz, *Demos*, 104-107; 115; de Romilly, *Thukydides*, 202 nap. 1; Loraux, *Invention*, 181.

³⁷ Thuc. 7.69,2: „А затим је говорио све оно што би људи у тако пресудном тренутку обично могли рећи – не водећи рачуна да би неко могао помислити како је то све већ давно познато и увек на исти начин речено ...“ (прев. Д. Обрадовић); упор. Flashar, *Epitáphios*, 51f.; С. W. Macleod, *Thucydides and Tragedy*, Collected Essays (уп. С. Macleod), Oxford 1983, 145f.; Н. Leppin, *Thukydides und die Verfassung der Polis. Ein Beitrag zur politischen Ideengeschichte des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin 1999, 155; Morawetz, *Demos*, 115; за Никију вид. и W. Will, *Thukydides und Perikles. Der Historiker und sein Held*, Bonn 2003, 99.

³⁸ На ту иронију указује већ Flashar, *Epitáphios*, 52.

³⁹ Упор. А. В. Hentschke, *Politik und Philosophie bei Plato und Aristoteles*, Frankfurt am Main 1971, 38; R. B. Rutherford, *The Art of Plato. Ten Essays in Platonic Interpretation*, London 1995, 142; Ostwald, *Sovereignty*, 244. Истовремено са све оштријим ставовима Сократових саговорника и тон разговора поприма све оштрији карактер; вид. G. Klosko, *The Insufficiency of Reason in Plato's Gorgias*, *The Western Political Quarterly* 36, 1983, 591f.

⁴⁰ Pl. Resp. 557b.

⁴¹ Pl. Resp. 557b-e; 558c; 561e; 563d-e; 568d.

брисања фундаменталних разлика између старих и младих, грађана и не-грађана, као и између мушкараца и жена. Чак су и животиње пуне слободе.⁴² У исто време се у *Држави* врло јасно наглашава да некада најслободнија држава, а сада ропска, као и душа тиранина, најмање *може да ради шта хоће*.⁴³

Немогуће је превидети подударности између овог приказа демократије у *Држави* и *Горгије*. И овде је паролa *радити шта се хоће* од стране Пола јасно стављена у демократски контекст, док Сократ показује да тиранин у ствари не може да ради шта хоће.⁴⁴ Она је, осим тога, неспојива са праведношћу и владавином закона, што недвосмислено проистиче из Половог образложења моћи ретора (тиранина) – чинити неправду, што се изједначава са *радити шта се хоће*, боље је него трпети неправду.⁴⁵ Из Сократове аргументације може се извести закључак да из *радити шта се хоће* произлази разузданост. Сократ каже да су неправда и разузданост већа зла и да је стога чинити неправду (*радити шта се хоће*) горе него трпети неправду.⁴⁶

Платон је, по свему судећи, *слободу да се ради шта се хоће* изабрао за главни предмет критике, зато што овај концепт, по његовом мишљењу, најбоље отелотворује концепт апсолутне слободе атинске демократске идеологије,⁴⁷ а који, опет, чини корен учења о праву јачег и идеје о апсолутној неслободи. Да је то размишљање покретало Платона, поново указује осма књига *Државе*. У делу у коме се разматра како вођа народа, односно демократе, постаје тиранин следећа мисао заузима средишње место: „јер, стварно, прекомерност увек води великом преокрету, тако је и код времена, и код биљака, и код тела, а ништа мање и код државних уређења.“⁴⁸ Платон затим констатује: „Претерана слобода, изгледа, не прелази ни у шта друго, него у претерано ропство и за појединца и за државу.“⁴⁹

Ово гледиште би се без већих потешкоћа могло одбацити као производ Платонових предрасуда или, још директније речено, огорченог непријатељства

---

⁴² Pl. Resp. 562b-563d. *Слобода да се ради шта се хоће* је заједно са *eleutheria*, главни параметар за развијање потпуне демократије. Ове две појаве су, наиме, главни узрочници разузданости, једнакости и шаренила, које суштински одређују природу демократског уређења; упор. Pl. Resp. 557b-e; 558c; 561e; 563d-e; 568d. Платон, додуше, говори о *anarchia*, али се из контекста, као и из неки примедби Псеудо-Ксенофонта, које показују доста сличности са Платоновим ставовима, да извести закључак да се *anarchia* може превести као *akolasia*, што многи преводиоци иначе и чине (Ps. Xen. Athen. Pol. 1, 5; 8; 10-12); упор. Y. Nakategawa, *Democracy and Justice in Pseudo-Xenophon's Athenaiion Politieia*, Hermes 123, 1995, 34-36.

⁴³ Pl. Resp. 577d-e.

⁴⁴ Pl. Grg. 466d-468e.

⁴⁵ Pl. Grg. 466b-c; 468e-469c; 470a-d.

⁴⁶ Pl. Grg. 470e; 472d-479e; пос. 477d-478a. Разузданост (*akolasia*) спада у омиљену врсту приговора против демократије (Hdt. 3.81,2; Ps. Xen. Ath. Pol. 1,5; 10; Xen. Mem. 1.2,12; Thuc. 3.37,3; 6.89,5; Isocr. or. 7,20; 12,131).

⁴⁷ Pl. Resp. 557b; упор. M. Scholfield, *Plato*, Cambridge 2006, 109.

⁴⁸ Pl. Resp. 563e-564a.

⁴⁹ Pl. Resp. 564a; упор. W. M. Zeitler, *Entscheidungsfreiheit bei Platon*, München 1983, 72-76. Из чињенице да је најистакнутија одлика демократске слободе *слобода да се ради шта се хоће* произлази да се Платонова теза највише односи на њу.

према атинској демократији.⁵⁰ Платоново закључивање, међутим, при ближем разматрању открива да је и те како теоријски потковано, као и да он у својој осуди апсолутне слободе није сам. Још оштрију осуду је Г. В. Ф. Хегел изнео у поглављу *Апсолутна слобода и ужас*: „– Дакле, општа слобода не може да произведе ниједну позитивну творевину нити дело; њој преостаје само негативно делање; она је само фурија ишчезавања. ... Стога једина творевина и дело опште слободе јесте смрт, и то једна смрт која нема никаквог унутрашњег обима и испуњености; јер оно што се негира јесте неиспуњена тачка апсолутно слободног самства; то је, дакле, најхладнија најобичнија смрт, која нема више значаја од пресецања неке главице купуса или од једног гутљаја воде.“ Немачки филозоф даље закључује: „По себи апсолутна самосвест јесте управо та апстрактна самосвест, која у себи поништава сваку разлику и свако постојање разлике. [...] Дакле, апсолутна слобода као чиста самоједнакост опште воље има на себи негацију, а тиме и разлику уопште, и ову разлику развија као стварну разлику.“⁵¹

Да Платонов став није без теоријског основа, проистиче из тога што ниједна врлина, ако треба да буде и остане врлина, сама за себе не може да егзистира, односно да важи. Она увек мора да буде повезана с одређеним позитивним вредностима, уз истовремено разграничавање од негативних вредности. Чак и добру, које у себи обједињује све врлине, неопходна је супротност, како је М. А. Булгаков у роману *Мајстор Маргарита* у „разговору“ између ђавола (Воланд) и следбеника Јешуе (Леви Матеј) једноставно али изванредно дочарао, односно антипод да би се омеђило и дефинисало.⁵²

Наведено стање ствари, вероватно, од свих врлина понајвише важи за слободу. Слободан се, наиме, може бити само *од нечега*. Тиме појам слободе *per se* претпоставља постојање неке границе, шта год се под њоме разумело.⁵³ Исправност

---

⁵⁰ Упор. нпр. D. Frede, *Die Ungerechten Verfassungen und die ihnen entsprechenden Menschen (Buch VIII 543a – IX 576b)*, Platon. Politeia (ур. O. Höffe), Berlin 1997, 261; K. Popper, *Die offenen Gesellschaft und ihre Feinde*, Bd.1, Tübingen 1992⁷, 52. Т. Моравец, *Demos*, 161 тако износи следеће запажање: „Es ist durchaus interessant, daß Aristoteles dieses eigenartige Konstrukt Platons vor dem Hintergrund seiner eigenen, streng empirisch ausgerichteten metabole-Forschungen überhaupt ernst nahm.“; упор. W. Kersting, *Platons <Staat>*, Darmstadt 2006², 266-268; пос. 268.

⁵¹ Г. В. Хегел, *Феноменологија духа*, превели Н. М. Поповић, В. Кораћ, Г. Зајечарановић, Београд 1974; 344-346; G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, VI, B, 3, Frankfurt am Main 1986, 435-438; вид. и R. Maurer, *Platons Staat und die Demokratie. Historisch-Systematische Überlegungen zur politischen Ethik*, Berlin 1970, 188f. пос. нап. 20.

⁵² М. А. Булгаков, *Мајстор и Маргарита*, прево М. Чолић, Београд 1993, 463: „– Мораћеш да се помириш са тим – побуни се Воланд и осмејак му искриви лице. – Ниси успео ни да се појавиш на крову, а већ си извалио глупост и рећи ћу ти у чему се она састоји: у твојој интонацији. Изговорио си своје речи као да не признајеш ни сенке ни зло. Да ли би био тако добар да поразмислиш мало о следећем питању: шта би радило твоје добро када зло не би постојало и како би изгледала Земља када би са ње нестале сенке? Јер, сенке настају од предмета и људи. Ево сенке од мојега мача. Али постоје и сенке од дрвећа и живих бића. Да нећеш, можда, да згулиш целу земаљску куглу, смичући са ње све дрвеће и све живо само у жељи да уживаш у голој светлости? Глуп си. - Нећу да расправљам са тобом, стари софисто – одговори Леви Матеј.“

⁵³ Упор. Zeitler, *Entscheidungsfreiheit*, 44f.; G. Sartori, *The Theory of Democracy Revisited, Part II: The Classical Issues*, 1987, 301-306; пос. 302; 304; Scholfield, *Plato*, 111; 117.

ове претпоставке потврђују саме историјске околности под којима се ова вредносна представа појавила у старој Грчкој. Пре него што је слобода (*eleutheria*) постала надређени апстрактни вредносни појам, она је била једноставна негација – следствено томе, вид разграничавања и омеђивања. Под слободом се разумео пре свега не-губитак дотадашњег друштвено-политичког статуса појединца услед привредног, унутрашњег и спољнополитичког подјармљивања.⁵⁴ Кључни догађај у хеленском „открићу“ слободe били су Грчко-персијски ратови, пад тираниде у Атине и успон демократије. Они су узроковали да је овај појам постао далеко обухватнији, као и да неповратно постане афирмативан.⁵⁵ Слобода се од тог времена, пре свега у Атине, поистовећује са родољубљем, храброшћу, самопожртвовањем, самопоуздањем, самоуправљањем, моралном надмоћношћу, владавином закона, исономијом, исегоријом, паресијом, као и другим позитивним вредностима.⁵⁶ Тиме, с једне стране, долази до изузетног уздицања значаја и вредности појма слободe, док, с друге стране, истовремено, у оној мери у којој су те вредности постале његови носећи елементи, он њима постао ограничен, односно омеђен. Како Атињани, односно демократе, тако и њихови противници и те како су били свесни ових двеју одлика еволуције појма слободe, као што то, уосталом, потврђује употреба појма слободe у пропагандне сврхе током Пелопонеског рата.⁵⁷

Унутрашњи и спољнополитички развој Атине, особито у другој половини 5. века пре Христа, довео је до тога да су се између идеализованог поимања слободe и реалности јавили бројни и велики, неретко непремостиви, раскораци. Атињани су, стога, настојали да у области спољне политике поимање слободe уз помоћ тзв. атинске идеологије моћи ускладе са реалностима атинске *archē*.⁵⁸ У сфери унутрашње политике демократе су покушавали да разреше противречности тако што би наглашавали интегративни (општи) и заштитнички карактер њиховог поимања слободe.⁵⁹ Успех ових покушаја је био више него сумњив, будући да су они пре продубили недоследности у атинском схватању слободe, него што су их разрешили. Концепт *само је владар слободан* није ублажио критику Атине као града тиранина (*polis tyrannos*), исто као што то концепт *слобода да се ради шта се хоће* није учинио у случају осуде мноштва као *dēmos tyrannos*.⁶⁰ Томе треба придодати да је Пелопонески рат само још више интензивирао ове деструктивне тенденције атинске идеологије слободe, тј. моћи, као што то предочавају *Мелијски дијалог*, Сицилијска експедиција и Аргинушки скандал.

---

⁵⁴ Види Raaflaub, *Discovery*, 23-57; упор. С. Farrar, *Power to the People*, *Origins of Democracy in Ancient Greece* (уп. К. А. Raaflaub, J. Ober, R. Wallace), Los Angeles – Berkeley 2007, 179f. У том смислу се слобода могла односити и на цео народ како и бојни поклич бораца код Саламине у Ајсхиловим *Персијанацима* показује (Aischyl. Pers. 402-405): „Сад у бој крените, о децо хеленска, / домају бран’те, спасавајте дечицу / и жене и кров боговима очинским / и дедовима гроб! Да за све бијмо бој!“ (прев. М. Н. Ђурић); вид. Raaflaub, *Discovery*, 61.

⁵⁵ Вид. Raaflaub, *Discovery*, 58-102.

⁵⁶ Исто, 203-238.

⁵⁷ Исто, 166-202.

⁵⁸ Исто, 166-193.

⁵⁹ Исто, 227ff.

⁶⁰ Исто, 181-193.

Из свега наведеног се лако може закључити да концепт *слобода да се ради шта се хоће* поседује потенцијал да као ниједна друга вредносна представа негира све вредности демократског идеала слободе, а самим тим и самог себе. Овом концепту је, наиме, у принципу страни свако ограничавање. Тога су били свесни како саме демократе, тако и њихови противници, што обелодањује изражена потреба да се ограничи концепт *слобода да се ради шта се хоће*, односно да се критикује недостатак ограничења.⁶¹ Тиме што је *слобода да се ради шта се хоће* у начелу лишена сваког ограничења, она омогућава да се норме изједначавају без обзира на њихову стварну вредност. Због тога овај концепт нужно постаје права *фурија ишчезавања*, пошто норме услед њега неминовно губе сваку обавезност. Зато и Каликле, протагониста учења о праву јачег, у *Горгији* може да одбаци законе као лажну конвенцију створену од људи.⁶² Концепт *слобода да се ради шта се хоће*, поред тога, садржи једну дубоку унутрашњу противречност, будући да ничим ограничена слобода даје моћ да се сама слобода укине.⁶³ Вероватно најчувенији историјски пример за то представља одлука Народне скупштине на Колону 411. године да саму себе распусти чиме је атински народ био, како Тукидид коментарише, „лишен слободе“.⁶⁴ Ова одлука је омогућена тиме што је пре тога на том истом скупштинском заседању било одлучено „да је сваком Атињанину дозвољено да некажњено изнесе сваки предлог који жели.“⁶⁵

Све то објашњава зашто Платон у *Држави* управо инверзију вредности као најдеструктивнију пратећу појаву демократије доводи у узрочно-последичну везу с највећим демократским идеалом – апсолутном слободом.⁶⁶ Управо овај безгранични нагон за слободом ради саме слободе узрокује да демократски човек свим својим

---

⁶¹ Упор. К. А. Raaflaub, *Polis Tyrannos: Zur Entstehung einer politischen Metapher*, *Arktouros*, Hellenic Studies presented to Bernard M. W. Knox on the occasion of his 65th birthday (ур. G. Bowersock, W. Burkert – M. C. J. Putnam), Berlin - New York 1979, 237-252; W. Schuller, *Die Stadt als Tyrann – Athens Herrschaft über seine Bundesgenossen*, Konstanz 1978, 10ff.; Ch. Schubert, *Die Macht des Volkes und Ohnmacht des Denkens. Studien zum Verhältnis von Mentalität und Wissenschaft im 5. Jahrhundert v. Chr.*, Stuttgart 1993, 77ff.

⁶² Упор. Scholfield, *Plato*, 111; 117; пос. 119.

⁶³ Укидање демократског уређења од стране атинског демоса на скупштини на Колону 411. године пре Христа је историјски пример за то и њега је сигурно Платон био свестан.

⁶⁴ Thuk. 8.67.2-3; 68,4-69,1.

⁶⁵ Thuk. 8.67,2 (прев. Д. Обрадовић).

⁶⁶ Pl. Resp. 557b: „Зар није јасно и то да ће у почетку у држави бити све дозвољено и да ће свуда владати слобода и могућности да свако ради у њој шта хоће“; Resp. 557d: „Тако што, због слободе која у њој влада, она садржи све врсте уређења, ...“; Resp. 558c: „Демократија би, дакле, имала то и све што је томе сродно. То је, као што видиш, дивно државно уређење, анархично, шарено, које свима без разлике, и једнакима и неједнакима, дели некакву једнакост.“ (прев. А. Вилхар – Б. Павловић)

Пре Платона је још Псеудо-Ксенофонт инверзију вредности довео у везу са владавином и слободом демоса (Xen. Ath. Pol. 1,8-13; 2,17-19). Корак даље у односу на *Старог олигарха* отишао је Исократ у Панатинској беседи, пошто у контексту бркања појмова у демократији поред слободе помиње и *слободу да се ради шта се хоће* (Isoc. or. 12,131; упор. и 7,20); упор. P. Roth, *Der Panathenaios des Isokrates. Übersetzung und Kommentar*, München – Leipzig, 2003, 170f. Оба аутора, међутим, нису препознала пуни „потенцијал“ који нуди концепт *слобода да се ради шта се хоће*.

нагонима даје подједнако право и да постане *isonomikou tinos andros*.⁶⁷ Из овог изједначавања пожуа, односно жеља, произлази да влада неусиљеност и неред, а не праведност.⁶⁸ Из тога се развија разузданост, из које на крају произлази тирански човек.⁶⁹

Околност да је у *Држави* успостављена директна каузална веза између концепта *слобода да се ради шта се хоће*, инверзије вредности, разузданости и појаве тиранског човека открива да је указивање на занесеност влашћу, коју имају ретори, тј. тирани, само споредна функција Половог изношења овог концепта. Главна функција јесте да се укаже да је демократски концепт *слобода да се ради шта се хоће* један од темеља Каликловог учења о праву јачег, што се да препознати и по томе што је без реда (*taxis*) и што су за њега све пожуде (*epithymiai*) једнаке, а што је у *Држави* уврштено у главне одлике демократског карактера.⁷⁰ Да је то Платонова намера, види се по томе што трећи део дијалога започиње Каликловом констатацијом да уколико је Сократ у праву са својим коначним побијањем Полових теза, онда је сав људски живот окренут наопачке.⁷¹ Зато он и не прави разлику између добрих и лоших задовољстава сматрајући управо то срећом.⁷² Тиме је недвосмислено предочено да се инверзија вредности код Каликла већ одиграла и због тога он може да тврди да су сходно природном праву, односно учењу о праву јачег, неумереност, разузданост и слобода у ствари врлина и срећа.⁷³ Коју важност

---

⁶⁷ Pl. Resp. 560e-561e: „Дрскост називају лепим васпитањем, безакоње – слободом, расипништво – великодушност, бестидност – храброшћу. Тако, отприлике, зар не, прелази један млади човек из власти неопходних жеља у којима је био одгојен у слободу и распојасаност непотребних и бескорисних жеља. ... – Добро си описао живот човека који заступа једнакост. – Мислим да сам показао и то да он у себи садржи све могуће облике и најразличитије карактере; он је леп и шарен као и такво уређење. Многи људи и многе жене би му завиделе на таквом животу, ...“ (прев. А. Вилхар – Б. Павловић); упор. Resp. 559d; вид. F. L. Lisi, *Einheit und Vielheit des platonischen Nomosbegriffs. Eine Untersuchung zur Beziehung von Philosophie und Politik bei Platon*, Meisenheim 1985, 167f.; 171f.; O. Maß, *Platons Staat. Kommentar*, Bielefeld - Leipzig 1921, 242-243; N. Blöbner, *Dialogform und Argument. Studien zu Platons 'Politeia'*, Stuttgart, 1997, 276-277; Zeitler, *Entscheidungsfreiheit*, 72ff.; D. Scott, *Plato's Critique of the Democratic Character*, Phronesis 45, 2000, 19-23.

⁶⁸ Pl. Resp. 560e-561e; упор. Kiersting, *Staat*, 280; Frede, *Verfassungen*, 263.

⁶⁹ Pl. Resp. 572d-573d. Добар пример општеважеће природе ове каузалне везе између безграничне слободе ради слободе и тираније веома лепо је сажео и Алексис де Токвил у поглављу *Тиранија већине*: „Свемоћ ми се чини сама по себи лошом. ... Кад, дакле, видим да се право и могућност да све чини признаје било којој сили, звала се она народ или краљ, демократија или аристократија, вршила се она у монархији или републици, кажем: ту је клица тираније, и идем да живим под другим законима.“; А. де Токвил, *О демократији у Америци*, превео Живојин Живојиновић, Сремски Карловци – Нови Сад 2002, 219.

⁷⁰ Pl. Grg. 503e-504d; 508a; Resp. 561d; упор. K. Trampedach, *Platon, die Akademie und die zeitgenössische Politik*, Stuttgart 1994, 164; Да су *taxis* и *kosmos* синоними вид. Dalfen, *Gorgias*, 413f.; 431f.

⁷¹ Pl. Grg. 481c.

⁷² Pl. Grg. 494c-495a; упор. Dalfen, *Gorgias*, 380f.; S. Berman, *Socrates and Callicles on Pleasure*, Phronesis 36, 1991, 132.

⁷³ Pl. Grg. 492c: „Истина, ..., јесте у овоме: неумереност, разузданост и слобода, ако само располажу са довољно средстава, јесу врлина и срећа; а све остало је измотавање; договори људи уперени против природе – све то је глупост и без икакве вредности.“ (прев. М. Драшковић – А. Вилхар); вид. и Pl. Grg. 491e-492e. За Каликла су, као и у случају демократског карактера у *Држави*, све *epithymiai* једнаке и у животу нема реда (Pl. Resp. 559d; 560e-561e; пос. 561d; Grg. 494b-c; 494e-495a); упор. Dalfen, *Gorgias*, 377.

Платон за појаву личности Каликловог кова придаје концепту *слобода да се ради шта се хоће*, види се и по томе што се термин *exousia*, који врло често управо то значи, у тзв. *Завршном миту* јавља чак на три места.⁷⁴

Иако је Платон једини који је инверзију вредности у демократији довео у директну везу с успоном тиранског бића, он није први који је апсолутној слободи доделио водећу улогу у настанку тиранског човека. То је пре њега још учинио Херодот. Тако отац историје у *Уставној дебати* персијском великашу Отану, који се иначе залаже за владавину демоса, ставља у уста мисао да *слобода да се ради шта се хоће* сваког краља претвара у самодршца.⁷⁵ Херодот, наравно, овај процес не сагледава очима философа, због чега му нужно недостаје и теоријска консекветност и дубина. Ово је још један пример за то како је Платон, поред концепта *патрон тиранин*, једну тезу заступљену код Херодота претварио у њену супротност.⁷⁶

Извори и литература:

Извори у оригиналу и српском преводу:

Collection Budé Paris.

Loeb Classical Library, London – Cambridge (Mass.).

Sammlung Tusculum, Düsseldorf – Zürich.

G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, VI, B, 3, Frankfurt am Main 1986.

Аристотел, *Политика*, превела Ј. Црепајац, Београд 2003⁶.

Грчке трагедије, Есхил, Софокле, Еурипид, превео М. Н. Ђурић, Београд 2001.

Ксенофонт, *Хеленска историја*, превела М. Душанић, Нови Сад 1988.

Платон, *Држава*, превели А. Вилхар – Б. Павловић, Београд 1993⁴.

Платон, *Протагора. Горгија*, превели М. Драшковић, А. Вилхар, Београд 1968.

А. де Токвил, *О демократији у Америци*, превео Живојин Живојиновић, Сремски Карловци – Нови Сад 2002.

Тукидид, *Пелопонески рат*, превела Д. Обрадовић, Београд 1999.

В. Хегел, *Феноменилогија духа*, превели Н. М. Поповић, В. Кораћ, Г. Зајечарановић, Београд 1974.

Херодотова историја, превео М. Арсенић, Нови Сад 1988.

Литература:

Alonso-Núñez, J. M., *Die Verfassungsdebatte bei Herodot*, Politische Theorie und Praxis im Altertum, (yp. W. Schuller), Darmstadt 1998, 19-29.

Berman, S., *Socrates and Callicles on Pleasure*, Phronesis 36, 1991, 117-140.

---

⁷⁴ Plat. Gorg. 525a; 525d; 526a; види Dalfen, 2004, 490.

⁷⁵ Hdt. 3.80,3.

⁷⁶ Како је Платон Херодотов концепт *патрон тиранин* претворио у концепт *демагог тиранин* вид. I. Jordović, *Herodotus and the Emergence of the Demagogue Tyrant Concept*, Göttinger Forum für Altertumswissenschaft 13, 2010, 1-15.

- Berve, H., *Die Tyrannis bei den Griechen*, Bd. I-II, München 1967.
- Bichler, R., *Die „Reichsträume“ bei Herodot: Eine Studie zu Herodots schöpferischer Leistung und ihre quellenkritische Konsequenz*, Chiron 15, 1985, 125-147.
- Bichler, R., *Herodots Welt. Der Aufbau der Historie am Bild der fremden Länder und Völker, ihrer Zivilisation und ihrer Geschichte*, Berlin 2000.
- Blößner, N., *Dialogform und Argument. Studien zu Platons 'Politeia'*, Stuttgart, 1997.
- Borzsaák, S., *Persertum und griechisch-römische Antike. Zur Ausgestaltung des klassischen Tyrannenbildes*, Gymnasium 94, 1987, 289-297.
- Dalfen, J., *Gorgias, Übersetzung und Kommentar*, y: E. Heitsch und W. Müller (yp.), *Platon Werke: Übersetzung und Kommentar*, Bd. VI 3, Göttingen 2004.
- Diller, H., *Freiheit bei Thukydides als Schlagwort und als Wirklichkeit*, Thukydides (yp. H. Herter), Darmstadt 1968, 639-660.
- Dodds, E. R., *Plato: Gorgias. Revised Text with Introduction and Commentary*, Oxford 1959.
- Farrar, C., *Power to the People, Origins of Democracy in Ancient Greece* (yp. K. A. Raaflaub, J. Ober, R. Wallace), Los Angeles – Berkeley 2007, 170-195.
- Flashar, H., *Der Epitáphios des Perikles. Seine Funktion im Geschichtswerk des Thukydides*, Sb. Akad. Wiss., Phil.-hist. Klass. Heidelberg, 1969.
- Frede, D., *Die Ungerechten Verfassungen und die ihnen entsprechenden Menschen (Buch VIII 543a – IX 576b)*, *Platon. Politeia* (yp. O. Höffe), Berlin 1997, 251-270.
- Gomme, W., Andrewes, A., Dover, K. J., *A Historical Commentary on Thucydides*, Vol. IV, Oxford 1970.
- Hansen, M. H., *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes. Structure, Principles and Ideology*, Oxford – Cambridge (Mass.) 1991.
- Haßkamp, D., *Oligarchische Willkür – demokratische Ordnung. Zur athenischen Verfassung im 4. Jahrhundert*, Darmstadt 2005.
- Hentschke, A. B. *Politik und Philosophie bei Plato und Aristoteles*, Frankfurt am Main 1971.
- Heitsch, E., *Apologie des Sokrates, Übersetzung und Kommentar*, *Platon Werke: Übersetzung und Kommentar*, Bd. I 2 (yp. E. Heitsch, W. Müller), Göttingen 2002.
- Hornblower, S., *The Old Oligarch (Pseudo-Xenophon's Athenaion Politeia) and Thucydides. A Fourth-Century Date for the Old Oligarch?*, *Polis & Politics. Studies in Ancient Greek History*. Presented to Mogens Herman Hansen on his Sixtieth Birthday, August 20, 2000 (yp. P. Flensted-Jensen, Th. H. Nielsen, L. Rubinstein), Copenhagen 2000, 363-384.
- Immerwahr, H. R., *Form and Thought in Herodotus*, Chapel Hill 1966.
- Jordović, I., *Anfänge der Jüngeren Tyrannis. Vorläufer und erste Repräsentanten von Gewaltherrschaft im späten 5. Jahrhundert v. Chr.*, Frankfurt am Main 2005.
- Јордовић, И., *Историјски корени учења о праву јачег*, АНАЛИ Правног факултета у Београду, број 2, година LVII, 2009, 212-228.
- Jordović, I., *Herodotus and the Emergence of the Demagogue Tyrant Concept*, *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft* 13, 2010, 1-15.
- Kersting, W., *Platons <Staat>*, Darmstadt 2006².
- Klosko, G., *The Insufficiency of Reason in Plato's Gorgias*, *The Western Political Quarterly* 36, 1983, 579-595.
- Lateiner, D., *The Historical Method of Herodotus*, Toronto 1989.
- Leppin, H., *Thukydides und die Verfassung der Polis. Ein Beitrag zur politischen Ideengeschichte des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin 1999.
- Lisi, F. L., *Einheit und Vielheit des platonischen Nomosbegriffs. Eine Untersuchung zur Beziehung von Philosophie und Politik bei Platon*, Meisenheim 1985.

- Loroux, N., *The Invention of Athens. The Funeral Oration in the Classical City*, Cambridge (Mass.) – London 1986.
- Macleod, C. W., *Thucydides and Tragedy*, Collected Essays (yp. C. W. Macleod), Oxford 1983, 141-158.
- Marg, W., 'Selbstsicherheit' bei Herodot, Herodot. Eine Auswahl aus der neueren Forschung (yp. W. Marg), Darmstadt 1982³, 290-301.
- Марицки Гађански, К., *Демократија у антици – а данас?*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 19, 1990, 21-28.
- Maß, O., *Platons Staat. Kommentar*, Bielefeld - Leipzig 1921.
- Maurer, R., *Platons 'Staat und die Demokratie. Historisch-Systematische Überlegungen zur politischen Ethik*, Berlin 1970.
- Morawetz, T., *Der Demos als Tyrann und Banause. Aspekte antidemokratischer Polemik im Athen des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Frankfurt am Main 2000.
- Nakategawa, Y., *Democracy and Justice in Pseudo-Xenophon's Athenaion Politieia*, Hermes 123, 1995, 28-46.
- Ober, J., *Mass and Elite in Democratic Athens. Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*, Princeton 1989.
- Ober, J., *Political Dissent in Democratic Athens*, Princeton 1998.
- Ostwald, M., *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law. Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*, Berkeley - Los Angeles 1986.
- Popper, K., *Die offenen Gesellschaft und ihre Feinde*, Bd.1, Tübingen 1992⁷.
- Raaflaub, K. A., *Zum Freiheitsbegriff der Griechen. Materialien und Untersuchungen zur Bedeutungsentwicklung von ἐλευθερος/ἐλευθερία in der archaischen und klassischen Zeit*, Soziale Typenbegriffe im alten Griechenland und ihr Fortleben in den Sprachen der alten Welt, Bd. 4, (yp. E. Ch. Welskopf), Berlin 1981, 180-405.
- Raaflaub, K. A., *Polis Tyrannos: Zur Entstehung einer politischen Metapher*, Arktouros, Hellenic Studies presented to Bernard M. W. Knox on the occasion of his 65th Birthday (yp. G. Bowersock, W. Burckert – M. C. J. Putnam), Berlin - New York 1979, 237-252.
- Raaflaub, K., *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*, Chicago – London 2004.
- Raaflaub, K., *Democracy, A Companion to the Classical World* (yp. K. H. Kinzl), Malden (Mass.) – London 2006, 387-415.
- Romilly, J. de, *Thucydides and Athenian Imperialism*, London 1963.
- Rood, T., *Thucydides. Narrative and Explanation*, Oxford 2004.
- Roth, P., *Der Panathenaios des Isokrates. Übersetzung und Kommentar*, München – Leipzig, 2003.
- Rutherford, R. B., *The Art of Plato. Ten Essays in Platonic Interpretation*, London 1995.
- Sartori, G., *The Theory of Democracy Revisited, Part II: The Classical Issues*, 1987.
- Saxonhouse, A., *Free Speech and Democracy in Ancient Athens*, Cambridge 2006.
- Scholfield, M., *Plato*, Cambridge 2006.
- Schubert, Ch., *Die Macht des Volkes und Ohnmacht des Denkens. Studien zum Verhältnis von Mentalität und Wissenschaft im 5. Jahrhundert v. Chr.*, Stuttgart 1993.
- Schuller, W., *Die Stadt als Tyrann – Athens Herrschaft über seine Bundesgenossen*, Konstanz 1978.
- Scott, D., *Plato's Critique of the Democratic Character*, Phronesis 45, 2000, 19-37.
- Sonnabend, H., *Geschichte der antiken Biographie. Von Isokrates bis zur Historia Augusta*, Darmstadt, 2003.
- Stokes, M. C., *Plato: Apology, With an Introduction, Translation and Commentary*, Warminster 1997.

- Strycker, E. de, *Historische Zeugnisse über Sokrates*, Der historische Sokrates (yp. A. Patzer), Darmstadt 1987.
- Strycker, E. de, *Plato's Apology of Socrates. A Literary and Philosophical Study with a Running Commentary. Edited and completed from the Papers of the Late E. de Strycker by S. R. Slings*, Leiden 1994.
- Trampedach, K., *Platon, die Akademie und die zeitgenössische Politik*, Stuttgart 1994.
- Walser, G., *Zum griechisch-persischen Verhältnis vor dem Hellenismus*, Historische Zeitschrift 220, 1975, 529-542.
- Waters, K. H., *The Purpose of Dramatisation in Herodotos*, Historia 155, 1966, 151-171.
- Will, W., *Thukydides und Perikles. Der Historiker und sein Held*, Bonn 2003.
- Yunis, H., *Taming Democracy. Models of Political Rhetoric in Classical Athens*, Ithaca - London 1996.
- Zeitler, W. M., *Entscheidungsfreiheit bei Platon*, München 1983.

IVAN JORDOVIĆ

**PLATO'S CRITIQUE OF THE CONCEPT
*LICENCE TO DO WHAT ONE PLEASES***

Summary

Regardless of the fact that they conceived the notion of democracy, or perhaps precisely because of that, the ancient Greeks were the harshest critics of democracy. Plato was distinguished in this regard among the other ancient philosophers. He, as well as the other critics of democracy, particularly disliked the democratic ideas of freedom, which included the concept of *licence to do what one pleases*. This study analyzed the characteristics and importance of this concept on the basis of the example of his criticism in the dialogues *Gorgias* and the *Republic*. In this way, it was shown that the concept of *licence to do what one pleases* was important for Plato's critique of democracy, and that it was not unfounded and motivated exclusively on the basis of the political prejudice.

Keywords: Democracy, concept of *licence to do what one pleases*, Athens, Plato, *Gorgias*, *Republic*.